

עיצוב אידיאל אימהות טובה בקרב אימהות החיות בעוני בעת מדיניות חברתית משתנה

עינת לביא¹

חויית האימהות, כמו גם פרקטיקות המבקשות להראות התאמה לאידיאל של אימהות טובה, קשורות לדרכים שבהן המדיניות החברתית והציבורית מאפשרת התאמה שכזו. מאמר זה נועד לבחון איך הנחיות מוסדיות ושינויי מדיניות באים לידי ביטוי בחיי היומיום של אימהות החיות בעוני, בהבנתן את אידיאל האימהות הטובה ואת הדרכים שבהן הן מבקשות להיענות לו. לאחר שבחנתי ספרות קודמת המצביעה על הקונפליקט שנתונות בו אימהות, המבקשות להיענות בעת ובעונה אחת להנחיות השיח הניאו-ליברלי ושיח האימהות, ובהתבסס על ראיונות עומק עם 70 אימהות המפרנסות את משפחותיהן בעוני, אני מציעה לראות את אידיאל האימהות הטובה בקרב נשים אלה כאידיאל שאבני הבניין שלו הן תפיסות של מוסריות חלופית. המרכיב המוסרי של אימהות טובה, על פי כללי מוסריות זו, משמעו ליטול אחריות אישית בדרך שתקדם את הכלתם החברתית של הילדים בעתיד. נקודת מבט זו מאפשרת להבין מחדש את הדרך שבה השיח הניאו-ליברלי והשיח האימהי מעצבים סטנדרטים של אימהות טובה. כלומר: בהשפעת הנחיות אידיאולוגיות ומדיניות האומרות שהמדד העיקרי להתאמה חברתית הוא מחויבות לשוק העבודה, ניתן להבין את פעולת שני סוגי השיח כפעולה משולבת – האידיאולוגיה הניאו-ליברלית מחלחלת לשיח האימהי, ויוצרת אימהות ניאו-ליברלית, שבה הגדרות הגמוניות של אימהות טובה מצטלבות עם הקריאה הניאו-ליברלית ליטול אחריות אישית ומעצבות את תפיסותיהן של האימהות, כמו גם את תהליכי קבלת ההחלטות שלהן.

מלות מפתח: אימהות, עוני, שוק עבודה, ניאו-ליברליות, מדיניות חברתית

1 החוג לשירותי אנוש, אוניברסיטת חיפה.

תפיסות אזרחות ואימהות "ראויות"

אידיאלים הגמוניים של אימהות טובה (כמו גם של אבהות טובה, נשיות, גבריות וכו') מתגבשים בהשראת ציוויים אידיאולוגיים נורמטיביים ובהתאמה להסדרים מוסדיים-חברתיים. מחקרים קודמים הראו כיצד בעשורים האחרונים התעצבו בחברות מערביות רבות תפיסותיהן של אימהות בנוגע לאימהות ראויה ברוח האידיאולוגיה הכלכלית-החברתית הניאו-ליברלית השלטת במדינותיהן. אידיאולוגיה זו מדגישה ערכים של מסוגלות עצמית, עצמאות, אחריות אישית ואזרחות מבוססת-שוק (Gazso & McDaniel, 2010; Morgen, 2010; Acker, & Weigt, 2010). ערכים אלה נמצאים בבסיס הציפייה שאנשים יפרנסו את עצמם ואת משפחתם באמצעות השתתפות בשוק העבודה. אלה המצליחים לעשות זאת נתפסים כאזרחים מוסריים וראויים (Harvey, 2005; Kilty & Segal, 2006). הספרות הראתה שאימהות בכלל, ואימהות ממעמד נמוך בפרט, הפנימו את ערכיה המרכזיים של האידיאולוגיה הניאו-ליברלית, ונאבקו להפגין עצמאות כלכלית ואחריות אישית (Lavee & Offer, 2012; Nelson, 2000).

יחד עם זאת, אין ההנחיה המוסדית ליטול אחריות אישית ולחתור לעצמאות מוגבלת רק להישרדותם החומרית של היחידים. רפורמות ניאו-ליברליות הסיטו את האחריות הקולקטיבית על אלה התלויים² מהזירה הציבורית לזירה הפרטית, ובמיוחד למשפחה. בהקשר זה הגדירה פיינמן (Fineman, 2004) את "מיתוס האוטונומיה", האומר שעל היחיד להפגין מסוגלות לטיפול עצמאי בתלויים, יהיו אשר יהיו המגבלות מבניות, כדי להיחשב אזרח והורה טוב ומוסרי. ערך מרכזי אחר שהאידיאולוגיה הניאו-ליברלית מקדמת הוא היכולת לקחת חלק בחברת הצריכה ולהחזיק די משאבים חומריים המאפשרים צריכה שכזו (Bauman, 2007). מעבר למשמעות החומרית הצריכה מאפשרת השתתפות ב"כלכלת הכבוד", שמשמעותה הכלה חברתית (Pugh, 2009).

ברוח ערכים אלה הראו מחקרים קודמים כיצד אימהות ממעמד נמוך נאבקו לשמש לילדיהן דוגמה לאזרחות טובה, לא רק דרך השתתפות בשוק העבודה (Weigt, 2006; Woodward, 2008), אלא גם דרך השגת משאבים שיאפשרו להם להשתתף בחברת הצריכה (Hamilton, 2009; Pugh, 2009; Kochuyt, 2004; 2012). פעולותיהן של האימהות משקפות עמדות עכשוויות בנוגע לקשר הישיר שבין השקעה בילדים בהווה לבין הצלחתם בעתיד (Lareau, 2003; Lavee & Benjamin, 2015).

בד בבד עם השיח הניאו-ליברלי הוגדר בעשורים האחרונים אידיאל האימהות הטובה בעיקר לאור מה שכינתה שרון הייס (Hays, 1996, 2003) "אימהות אינטנסיבית" – האישה נמדדת

2 המונח "תלויים" בהקשר זה כולל בדרך כלל חולים, קשישים וילדים. כל אלה זקוקים לעזרתם של אחרים ואינם יכולים לתפקד באופן עצמאי. המחקר המתואר במאמר זה מתמקד בהיבט האימהי של עבודת הטיפול, ולכן הטיפול (care) בתלויים יתייחס לעבודת הטיפול של האם בילדיה.

על פי יכולתה למלא את תפקידיה המסורתיים כאם המטפלת בילדיה, בעיקר באמצעות נוכחותה התמידית. תפיסה זו מגדירה את האימהות כמיתוס במובנה המהותי ביותר (Douglas & Michaels, 2004). סמית (Smith, 1999) הסבירה שאידיאל זה מעצב את השיח האימהי, האומר שאין תחליף לטיפול האימהי ושהאם היא האחראית הראשונית על הטיפול במשק הבית ובילדיה. אף שהיא מבוססת על מאפייני המעמד הבינוני, תפיסה זו של אימהות טובה נייטרלית מנקודת מבט מעמדית, משום שאין היא קובעת סטנדרטים אחרים לאימהות ממעמדות שונים (Vincent, 2010). השיח האימהי האוניברסלי והדרישה לאימהות אינטנסיבית מכתיבים כללי מוסר נוקשים (Griffith & Smith, 2005; Hennessy, 2009), שעל פיהם האם הטובה נמדדת אך ורק באמצעות התמסרות שלמה למילוי צורכי ילדיה. מחסור במשאבים, כגון כסף, זמן או כישורים, לא משנה את הגדרת האם הטובה, וגם בלעדיהם מוסריותה של האם נמדדת על פי אותם קריטריונים (Griffith & Smith, 2005).

בהמשך להבנה ששני סוגי שיח דומיננטיים אלה – השיח הניאו-ליברלי ושיח האימהות – משמשים בעת ובעונה אחת בחייהן של אימהות, מנחים את תפיסותיהן ואת פעולותיהן, במאמר זה אני מבקשת להבין כיצד בו-זמנית זו מעצבת תפיסות של אימהות החיות בעוני בנוגע לאימהות טובה. על ידי בחינת הצטלבותן של הנחיות אידיאולוגיות-מוסדיות, כמו גם דרישות מדיניות, עם מיקומים מעמדיים ספציפיים, תתאפשר הבנת תפיסותיהן ופעולותיהן של אימהות, הן בהקשר של הטיפול בילדיהן והן בהקשר של דרכי פרנסתן.

קונפליקט משפחה-עבודה בחייהן של אימהות ממעמד נמוך

מחקרים שנעשו בארצות המקדמות אידיאולוגיה ניאו-ליברלית מצאו שלשיח הניאו-ליברלי המעלה על נס מחויבות לשוק העבודה יש השלכות שונות על אימהות ממעמד נמוך (Woodward, 2008): מדיניות המקדמת תוכניות מרווחה-לעבודה גורסת שהשתתפות בשוק העבודה היא הדרך הטובה ביותר להיחלץ מעוני (Harvey, 2005); המשמעות של עבודה בשכר, במיוחד מבחינת אימהות ממעמד נמוך, היא גם השגת לגיטימיות חברתית; היא מעידה קבל עם ועולם שהן שותפות לערכים הנורמטיביים של נטילת אחריות אישית והישענות עצמית (Fineman, 2004). עם זאת, ההנחיות העומדות בבסיס הערך "עבודה תחילה", אין משמעותן בהכרח פרנסה המספקת את צורכי המשפחה או הכלה חברתית. מחקרים שנערכו אחרי שהוחלו הרפורמות הניאו-ליברליות מצאו שהמשרות הזמינות לאימהות שקיבלו קודם לכן קצבאות רווחה הן בעיקר משרות בשכר נמוך, כאלה שאינן מאפשרות עצמאות כלכלית ולא מקדמות היחלצות מעוני (Gazso & McDaniel, 2010). יתר על כן, המשרות הזמינות לנשים אלה כרוכות פעמים רבות בשעות לא שגרתיות, בלוחות זמנים שאינם ידועים מראש, במחסור במסגרות מתאימות לילדים ועוד. כל אלה יוצרים קונפליקט בין העבודה למשפחה (Dodson, 2007; Hennessy, 2009; Weigt, 2006).

אף שהקונפליקט בין הצורך להפגין אימהות אינטנסיבית (Hays, 1996, 2003) לבין תעסוקה בשוק העבודה מקשה על אימהות מכל המעמדות (Blair-Loy, 2001; Dodson, 2007; Stone, 2007), אימהות ממעמד נמוך, המפרנסות את משפחתן בעוני, חוות אותו ביתר שאת (Hennessy, 2009; Weigt, 2006). על פי רוב אין ההשתתפות של אימהות אלה בשוק העבודה מספקת להן את כל המשאבים החברתיים והכלכליים הנדרשים. יתר על כן, אם לתפיסתן הישארותן בשוק העבודה עלולה לפגוע בילדיהן, אין הן יכולות לצאת ממנו או לצמצם את היקף השתתפותן בו, בלי להיות חשופות להאשמה ולתיוג (Seccombe et al., 1999).

יחד עם זאת הראו מחקרים כיצד אימהות ממעמד נמוך מפתחות אסטרטגיות המאזנות בין המחויבות לעבודה למחויבות למשפחה. אוליקר (Oliker, 2000) טבעה את ההגדרה "כלכלה מוסרית", האומרת שאימהות מאמינות שעל עבודתן לספק להן משאבים שיאפשרו להן לטפל בילדיהן; כאשר אין היא מספקת להן משאבים אלה, הן מעדיפות את האינטרסים של ילדיהן על פני שוק העבודה. בהתבססה על הגדרת הכלכלה המוסרית של אוליקר, הגדירה דודסון (Dodson, 2007) "חברה מוסרית" – חברה שבה אם פועלת בהתאם לטובת ילדיה, ולכן יש לה הזכות לסרב לתנאי שוק העבודה, אם הם מאיימים על ביטחונם. במאמר זה אני מבקשת להרחיב הגדרות אלה של מוסר חלופי ולהראות כיצד אימהות החיות בעוני מפתחות אימהות מוסרית, שהקודים המוסריים שלה שואבים הן מהגדרות אזרחות טובה והן מהגדרות אימהות טובה. במלים אחרות, דרכי פעולתן של האימהות נקבעות בהתאם להנחיות מוסריות המכוונות לקידום הכלתם החברתית של הילדים בעתיד.

ברוח מוסריות זו, לטענתי, מעוצב אידיאל האימהות הניאו-ליברלית. אידיאל זה מורכב הן מהנחיות השיח הניאו-ליברלי, המגדיר את ערכה של היחידה בהתאם למחויבותה לשוק העבודה, והן מהנחיותיו של שיח האימהות האינטנסיבית. המסגרת המושגית המוצעת במאמר זה עשויה לקדם את הבנתנו בנוגע לדרכים שבהן אימהות בכלל, ואימהות ממעמד נמוך בפרט, תופסות וחוות את תפקידן כספקיות העיקריות של ההון התרבותי, החברתי והקוגניטיבי הנדרש לילדיהן על מנת להיחשב מצליחנים בחברה העכשווית (Esping-Andersen, 2002). זאת ועוד, הממצאים המוצגים במאמר עשויים לתרום להבנת השלכותיה היומיומיות של המדיניות החברתית העכשווית בישראל באמצעות חשיפת הדרכים שבהן אידיאולוגיה, סוגי שיח שונים ומדיניות ברמת המקרו מעצבים את פעולותיהן של יחידות ברמת המיקרו.

אימהות ואזרחות בישראל

עם הקמתה של מדינת ישראל, קידמה מדיניות הרווחה את זכויותיהן החברתיות של נשים יהודיות בהדגישה את תרומתן למפעל הציוני באמצעות ילודה. וזכאותן לתמיכת המדינה, לאזרחות ולזכויות חברתיות נבעה מתפקידן כאימהות ומהתמסרותן לילדיהן (Helman,

(Herbst, 2012; Gal, 2011). במהלך שנות ה-50 של המאה ה-20 עודדה מדיניות הרווחה של ישראל עלייה בילודה בקרב נשים יהודיות כדי לסייע בשימור הרוב היהודי. בהתאמה הוגדרה האזרחית הטובה על ידי התמסרותה לתפקיד ההולדה (Helman, 2011), והמדיניות החברתית שיקפה את מחויבות המדינה לנשים כאימהות וכמטפלות בילדים (Ajzenstadt & Berkovitch, 1997; Gal, 2001). גם במהלך העשורים שלאחר מכן הייתה האימהות כרטיס הכניסה של נשים לחברה (יזרעאלי, 1997).

ממדיניות זו ניתן להבין שהגדרת אימהות טובה בישראל דומה לזו הצפון אמריקנית – אם טובה היא אם המחויבת לתפקידיה הקשורים להולדת הילדים, גידולם והטיפול בהם. עם זאת, בניגוד למדינות צפון אמריקה, בישראל מעולם לא העלו על נס אימהות במשרה מלאה. תרומתן של הנשים לקולקטיב הורכבה הן מתפקידן כאימהות והן מהשתתפותן בשוק העבודה (Berkovitch, 1997). ההנחה הבסיסית הייתה שנשים יוכלו לשלב בין תפקידים אלה (יזרעאלי, 1997), כשמוסדות המדינה תומכים באופן פעיל בהשתתפותן של אימהות בשוק העבודה. לכן הנהיגה מדינת הרווחה, בשנות ה-70 של המאה הקודמת, חוקים שנועדו לסייע לאימהות עובדות, בעיקר על ידי פיתוח שירותי טיפול בילדים והעלאת רמת הסובסידיות. בשנות ה-90 קיבל תפקידן של נשים, הן כמטפלות בילדים והן כמפרנסות, הכרה נוספת, ומדינת הרווחה הישראלית סיפקה תמיכה כלכלית לנשים שלא יכלו להשתתף בשוק העבודה עקב תפקידן כאימהות, ובמיוחד חוקק חוק אימהות חד-הוריות שסיפק לאימהות אלה קצבאות מוגדלות (הרבסט, 2009; Ajzenstadt & Gal, 2001).

במהלך העשורים שלאחר מכן חל במדיניות זו שינוי מרחיק לכת. האידיאולוגיה הניאו-ליברלית, שעלתה בישראל במהלך שנות ה-80 אך התעצמה ב-2003, הובילה לירידה במעורבותה של המדינה בכלכלה, לעלייה בהפרטה ולעלייה חדה בתעסוקה זמנית (Ajzenstadt, 2009). במקביל הופחתו קצבאות ממשלתיות, נקבעו תנאי זכאות קשיחים, והטבות רווחה חייבו השתתפות בשוק העבודה (Rosenhek, 2004). בד בבד עם שינויים כלליים אלה השתנתה מדיניות הרווחה כלפי אימהות ותפקידן כמטפלות (Herbst, 2012; Maron, 2012). על אימהות חד-הוריות הופעל לחץ כבד להשתתף בשוק העבודה, אבל לא גובשה מדיניות שהייתה עשויה לתמוך בהשתתפות כזו, כגון הקמת מסגרות טיפול נוספות או עידוד מדיניות תעסוקה ידידותית למשפחה (Ajzenstadt, 2009). אימהות שאיבדו את זכאותן לקצבאות ואשר לא השתתפו בשוק העבודה ספגו ביקורת והאשמות מהתקשורת, מפוליטיקאים ומקובעי מדיניות שגרסו שהן סוטות ולא זכאיות לתמיכת הקולקטיב (Herbst, 2012; Sa'ar, 2009).

בהמשך המאמר אבחן כיצד הנחיות מוסדיות הנובעות מהמדיניות החברתית הניאו-ליברלית ורוח השיח המתלווה אליהן באות לידי ביטוי בחייהן של אימהות ממעמד נמוך ובמיוחד בהקשר של תפיסותיהן את תפקידן הכפול, הן כמטפלות והן כמפרנסות עיקריות. להלן אתאר בקצרה את שיטת המחקר, ולאחר מכן אפרוס את הממצאים העיקריים. אסיים בדיון העוסק במשמעויותיו המרובות של המוסר האימהי בהקשר של פרנסת עוני.

שיטה

הנתונים נאספו באמצעות ראיונות עומק מובנים למחצה, שנערכו בין השנים 2009-2013 ו-2015-2017 עם 70 אימהות החיות בעוני. גיל הנשים נע בין 22 ל-62, כאשר רובן היו בשנות ה-30 לחייהן. הן היו אימהות ל-1-9 ילדים, ולרובן היו שלושה ילדים. אף שהמחקר לא כיוון ספציפית לאימהות חד-הוריות, היו רוב המרואיינות גרושות. אלה היו הקריטריונים לגיוסן: (1) חיים בעוני על פי הגדרתה הסובייקטיבית של האישה; (2) מפרנסת עיקרית במשק הבית (גם אם האישה חיה בזוגיות, תרם בן זוגה תרם פחות ממנה לפרנסת המשפחה); (3) לפחות ילד אחד עד גיל 18 חי בביתה של האישה. כל הנשים קיבלו תמיכה חיצונית מסוגים שונים (כגון קצבאות ביטוח לאומי, סיוע משירותי רווחה מקומיים או תמיכת עמותות צדקה). בדומה למחקרים אחרים שנעשו בישראל והתמקדו בנשים עניות (למשל, Bernstein, Benjamin, & Motzafi-Haller, 2011), היו רוב רובן של המשתתפות ממוצא מזרחי או מברית המועצות לשעבר. אך מרואיינות ספורות היו ממוצא אשכנזי. הראיונות ארכו בין שעה לארבע שעות, כאשר רובם ארכו כשעתיים. במהלך הראיון התבקשו הנשים לתאר את שגרת יומן כאימהות עובדות. השאלות במדריך הראיון נוסחו בצורה שתאפשר להן לחשוף את מארג יחסייהן החברתיים ואת ההקשר המוסדי שהן מצויות בו (Smith, 1999).

הראיונות נותחו בשיטתה של צ'רמז (Charmaz, 2006), שהיא הרחבה של התיאוריה המעוגנת בשדה. שיטה זו של קידוד וסיווג סייעה להבין את דבריהן של המרואיינות כהתמקמותן המוסרית בקטגוריות החברתיות של "אימהות טובה" ו"אזרחות טובה". לכן פירשתי את הנתונים כמצביעים על הדרכים שבהן הנחיות שיח באות לידי ביטוי בחייהן.

ממצאים

בחלק זה אני מבקשת להציג המשגה חדשה להבנת היחסים בין אזרחות לאימהות במעמד נמוך. ניתוח הראיונות חשף התלכדות של שני סוגי שיח, כשהמרכיבים העיקריים של האידיאולוגיה והשיח הניאו-ליברליים – מסוגלות עצמית ואחריות אישית – מחלחלים לשיח האימהי, המציב התמסרות טוטלית לטיפול בילדים כתן של אימהות טובה, וביחד מעצבים את "האם הניאו-ליברלית". הניתוח העלה שתחת מדיניות חברתית, שמצד אחד נסוגה מתמיכה באימהות והעבירה את הטיפול בילדים לתחום הפרט, ומצד האחר מאדירה, כמו גם מחייבת, השתתפות בשוק העבודה, תפסו המרואיינות אימהות טובה כמחויבות בארבעה תחומים עיקריים: (1) מחויבות לפרנסה; (2) אפשרות השתתפות בכלכלת הכבוד; (3) מחויבות לעתיד הילדים כאזרחים מתאימים; (4) מחויבות לטיפול (care) אימהי. הפרקטיקות שאימהות נוקטות כדי לעמוד במחויבויות אלה מנחות את כניסותיהן לשוק העבודה ואת יציאותיהן ממנו, ומהוות משא ומתן על מוסריות והכלה חברתית.

אימהות טובה כמחויבות לפרנסת המשפחה וכהגנה מפני חסך חומרי

לעומת אימהות ממעמד גבוה, שמחויבותן לעבודה מתוארת לעתים קרובות כחלק מבניית קריירה (Stone, 2007) ואשר תנאי חייהן מאפשרים להן להתמסר למשרה אחת שהכנסתה גבוהה או, לחילופין, אימהות ממעמד בינוני שיכולות לעבוד במשרה חלקית בהסתמך על משכורת נוספת של בן זוג, אימהות המפרנסות את ילדיהן בעוני מציגות את התמסרותן לשוק העבודה כחלק מתפקידן האימהי וכאחריות אישית להגנה על ילדיהן מפני חסך חומרי. בראיונות רבים סיפרו האימהות באריכות על תמרון בין מספר עבודות, מדווחות ולא-מדווחות, שרק השילוב ביניהן מאפשר הגנה שכזו:

לקחתי על עצמי שלוש עבודות: הייתי הולכת בבוקר, פותחת איזה חנות נעליים פה, מסיימת כאילו, סוגרת אותה באחת. באחת באה, ניגשת לבית-ספר, מנקה כיתות בבית-ספר, חוזרת בארבע לפתוח את החנות הזו, ובשעה שבע בערב הייתי הולכת לנקות את הבניין של המועצה. [...] היום כבר אין לי יכולות, אני לא יכולה לעבוד בכל עבודה, אני לא מתאימה לעבוד כל עבודה. מבחינת היכולת הפיזית שלי, אז אני בבעיה. [...] אבל עכשיו לא הייתה לי ברירה; אין מישהו אחר שידאג לילדים. אז נכנסתי פה בקייטנה של המתנס"ס, לעבוד. בסכום מאוד אה, זעום, 1,800, 1,900, עבור הימים שאני מחליפה בצהרונים לפעמים, שזה שלוש וחצי שעות, ארבע שעות ביום, אבל גם בקושי 100 שקל. וזה גם לא כל יום קוראים לך. אז ככה כשיש, אז אני קופצת על זה (שולה, אם לשלושה).

שולה נמצאת בהליכי גירושין מבעלה. לאחר שעבר התקף לב והפסיק לעבוד, לקחה על עצמה את פרנסת המשפחה, כשהיא מלהטטת בין מספר עבודות במקביל. בדרך זו הצליחה לסגור את החודש ולהגן על שלושת ילדיה ממחסור חומרי. אולם עקב תאונת עבודה ומחלה בכתפיה, אין היא מסוגלת עוד לעבוד באינטנסיביות כה גדולה, ומשפחתה חיה במצוקה כלכלית חמורה. למרות מגבלותיה הפיזיות, "לא הייתה לה ברירה", והיא נאלצת להמשיך לתפקד בשוק העבודה כדי לפרנס את ילדיה. שולה "קופצת" על הזדמנויות פרנסה אקראיות, גם כשמדובר בעבודה פיסית, בקייטנה עם ילדים, תמורת שכר נמוך. מדבריה עולה, שחלק מרכזי בתפקיד האימהי מבחינתה הוא הגנה על הילדים מעוני חומרי ושהגנה זו תלויה אך ורק ביכולותיה: "אין מישהו אחר שידאג לילדים." הצורך לספק את צורכי הילדים, במקרה זה הימנעות ממחסור כלכלי, דוחף את שולה לשוק העבודה, חרף התנאים הגרועים שהוא מציע וחרף הקושי האישי שלה לעבוד פיסית גם בזמן מחלה מתמשכת.

בדומה לשולה הביעו מראיינות רבות מחויבות גבוהה לשוק העבודה. גם מחקרים קודמים מצאו שאימהות ממעמד נמוך מביעות מחויבות לשוק העבודה, כשהן מסמנות את עצמן כבעלות מוסר עבודה גבוה ורצון לעצמאות כלכלית (למשל Woodward, 2008). מחויבות זו עומדת לעתים קרובות בניגוד לשוק עבודה שאינו מחויב בתמורה לנשים אלה; המשרות הזמינות לאימהות ממעמד נמוך הן משרות "גרועות" בדרך כלל – בשכר נמוך, ללא תנאים

סוציאליים וללא ביטחון תעסוקתי. נקודת המבט של השיח הקושר בין השתתפות בשוק העבודה לבין אימהות טובה, המחויבת להגנה על הילדים מעוני חומרי, עשויה להרחיב את ההבנה בדבר מחויבותן של האימהות לשוק תעסוקה פוגעני:

אני ברוך השם עד היום לא פספסתי יום אחד [בעבודה]. כן, אפילו ביום החתונה אני לא יכולה לפספס. מה, זה פרנסה, קשה לי. אפילו ביום של החתונה של הבת שלי עבדתי עד שעה שלוש. מה אני יעשה? שמתי כיסוי ראש חדש, שמלה חדשה, התקלחתי. באה ההסעה, לקחו אותנו לחתונה. אין מה לעשות, זה לא קל לי, אבל זה קשה לי גם שיורידו לי עוד מאתיים שקל ופה מאתיים שקל, זה מאוד קשה, זה נוגע לי במשהו. [...] חתונה זה טוב ויפה, אבל צריך גם להביא אוכל הביתה (סוזן, אם לתשעה).

סוזן עובדת בניקיון דרך חברה קבלנית, תמורת שכר מינימום. היא המפרנסת העיקרית של תשעת ילדיה (שחלקם נשואים עם ילדים). מתיאורה עולה שוק עבודה המאופיין בהעסקה בלתי שגרתית, שאין תופסים את אלה העובדים בו כבני אנוש (גוצלב ובנימין, 2006). מעסיקיה של סוזן ידעו על חתונת בתה, אבל חשבו שזה תקין שתעבוד ביום זה כמו בכל יום אחר. בשוק עבודה שדה-הומניזציה של עובדים לגיטימית בו והיבטים של חייהם הפרטיים הופכים שקופים, אין סוזן מקבלת שכר על ימים שאין היא עובדת בהם, גם לא על יום חתונת בתה.

לעומת אי המחויבות של שוק העבודה לעובדיו עומדת הדרישה המוסדית למחויבות של העובדים עצמם. סוזן משתפת פעולה עם דרישה זו, ומספרת שלא נעדרה מעבודתה ולו יום אחד. דבריה, שאינם מעלים במישרין כעס, האשמה או רגשות שליליים אחרים כלפי שוק העבודה, קוראים תיגר על הגדרות הכלכלה המוסרית, כפי שנמצא במחקרן של אוליקר (Oliker, 2000) ודודסון (Dodson, 2007). אין סוזן מתרעמת על תנאי תעסוקה שאינם מתאימים למחויבויות אחרות בחייה. יתרה מזאת, היא מדגישה את אחריותה הבלבדית לפרנסת המשפחה, ותולה את יכולתה לעשות זאת בעצמה בלבד. לכן, מנקודת מבטה, עליה ייפול האשם, אם תנהג באנוכיות ותפסיד יום עבודה עקב החתונה. סוזן מקשרת בבירור בין הפגיעה בשכרה היומי לבין מחסור חומרי מידי. משמעות הפסד השכר של יום עבודה אחד היא העמקת עוניי החומרי של ילדיה. בתנאים אלה, של מחויבות לאחריות בלבדית על פרנסת המשפחה, המוסר האימהי מכוון אותה להשתתפות בלתי פוסקת בשוק העבודה.

תפיסתן של האימהות את צורכי ילדיהן נבנית אפוא בהתאם לתכתיבים חברתיים הגמוניים. כך ממלאות אימהות את תפקידן כמגנות על ילדיהן מעוני חומרי באמצעות הקישור בין מחויבות לשוק העבודה לבין אימהות טובה. כלומר: אימא טובה היא זו הדואגת להישרדותם הכלכלית של ילדיה באמצעות תפקודה בשוק העבודה. ניתן לאכוף תכתיבים חברתיים אלה גם בדרך השלילה. דוגמה מרכזית לכך היא המתקפה הציבורית על אימהות (חד-הוריות) מקבלות קצבאות רווחה, הנתפסות כאימהות המזניחות את ילדיהן. הציטוט שלהלן מתאר

כיצד המרואיינת מנסה להרחיק את עצמה מקישור עם הסיווג המתייג של אימהות חד-הוריות, כשהיא נעזרת בשיח הקושר בין תפקודה העצמאי בשוק העבודה לבין ההגנה על ילדיה:

אני מאוד לא קטלגתי את עצמי במשפחות חד-הוריות. [...] אני גדלתי בשכונה, אבל אני כל הזמן כאם חד-הורית עבדתי, ועבדתי בפרך! זאת אומרת, היה ברור לי שזאת הייתה הבחירה שלי בחיים, אז מותק – תעשי עם זה משהו! אף אחד לא צריך לשאת את זה, ולא קיבלתי עזרה מאף אחד, והילדים שלי לא ידעו בכלל שהם חיים בעוני (רונית, אם לשניים).

למרות היותה חד-הורית רונית לא "קטלגה" את עצמה כחד-הורית, מכיוון ש"עבדה בפרך" ולא קיבלה עזרה "מאף אחד". היא מתעלמת מההגבלות המבניות הרבות בחייהן של אימהות (מזרחיות ברובן) חד-הוריות שגדלו בעוני ומפרנסות את ילדיהן לבדן, ומייחסת יכולת פרנסה זו לאפיונים אישיים ואישיותיים של הנשים עצמן. דבריה מהדהדים את האשמותיהם של פוליטיקאים וקובעי דעת קהל אחרים. מנקודת המבט הניאו-ליברלית, רונית היא האזרחית האידיאלית. היא מבינה את עצמה כאזרחית מתאימה ואם מוסרית; כשהיא מתפקדת בכוחות עצמה, היא הצליחה להגן על ילדיה מחשיפה לחיים בעוני.

אימהות טובה כמאפשרת השתתפות בכלכלת הכבוד

מעבר למחויבותן להשיג משאבים שיספיקו להישרדותה החומרית הבסיסית של המשפחה, האימהות תופסות את עצמן כאחראיות על השתתפותם החברתית של ילדיהן. היכולת להיות חלק מחברה צרכנית היא "כלכלה של כבוד", במונחה של פו (Pugh, 2009), ומשמעה בראש ובראשונה השגת המשאבים הנדרשים, כפי שמסבירה רבקה:

אני עובדת שלוש עבודות, וזה עדיין לא מספיק. קרה מצבים שהלוויתי גם מהשוק האפור. הסתבכתי איתם. כל הזמן צריך לשלם להם עוד ועוד, וזה לא נגמר. הבת הגדולה שלי רוצה קולנוע, רוצה ללכת למספרה, לעשות פן. הבת הקטנה רוצה ללכת לגן חיות. [...] אין מה לעשות. אם לא יהיה להן, יזלזלו בהן, זה כואב. אני למשל אפילו שאין לי, ובמצב שלי קשה, אני בחיים לא אתן שיראו כלפי חוץ שאני מסכנה, שהן מסכנות, לא רוצה שיורידו את הביטחון שלהן, שירחמו עליהן (רבקה, אם לארבעה).

מדבריה של רבקה עולה שהקוד לאימהות מוסרית מנחה פעולות שיקדמו את הכלתם החברתית של הילדים, כמו גם הגנה מההיבטים החסיים-הסימבוליים של העוני (Lister, 2004). לעיתים קרובות יהיה זה תמרון בין מספר מקורות פרנסה, חלקי משרות המאפשרים להגדיל את ההכנסות, או פנייה לערוצים פוגעניים כמו הלוואה בשוק האפור. מיכל,

המרוויינת שלהלן, מספרת כיצד הצורך לאפשר לילדים להשתתף בחברת הצריכה דחף אותה למספר משרות במקביל ולתוצאה שהייתה קשה מבחינתה:

אלה החיים; זה פחות או יותר החיים שלי. מבחינה כלכלית זה הישרדות. זה, את לא יודעת מה קודם. ככל שהם גדולים, גם רגשית קשה. כאילו, הילדה, אני עובדת המון, ויש לי מזומן בכיס, כי אני עובדת ומקבלת כל יום מזומן, אז הילדה: "אימא, אני צריכה ללכת לברכה, כל הילדות הולכות." אז לא תיתני לה? את מוצאת את עצמך מספקת את הצרכים שלהם לפני הצרכים הבסיסיים של שכירות, חשמל, מים, כאילו, אה, וזה קשה. [...] אתה משלם את מה שאתה חייב באותו רגע. אה, והחיים יקרים בטירוף. את יודעת, יש כאן בדירה מזגן, אז הילדים מדליקים. את לא יכולה לשים עליו מנעול. זה, יש דוד, אז הם, כמה שאת משתדלת, וילדים זה, זה ילדים, כאילו. אני רואה את עצמי כמבוגרת, מה אני אוכלת, מה אני, מסתפקת בכאילו, טוב לי ככה: לחם עם גבינה, מרגרינה – שלום. אבל ילדים זה, הם צריכים פיצה, הם רוצים זה, הם רוצים פה, הם, הם ילדים.

עינת: ואין מצב להגיד להם "אי אפשר"?

מיכל: יש. יש מצב. בכל מקרה את מורידה אותם ברמה באופן מידי, כשאת מתגרשת. באוטומט זה יורד. אה, אבל זה מביא אותי למקומות הרגשיים האלה שאני כנראה חוויתי בילדות, שאני הייתי הולכת לאימא שלי, והייתי מתה לאיזה פחית קולה, ואימא שלי הייתה קשה. היא הייתה אומרת לי: "לא!" והיא הייתה מסרבת, ואני עומדת מול האחרים וכולי: "למה אחרים קונים להם, ולמה זה?" ואת יודעת, זה אני נותנת, לילדה שלי, היא לא מרגישה בין החברות שלה את האין, כאילו ברמה של, הן הולכות ללונה פארק? אני תמיד אשאל אותה כמה כולן מקבלות, ואני אתן לה אותו דבר, ואני לא נותנת לה להרגיש את ה-... אז את אה, מסתדרת.

עינת: איך?

מיכל: איך? כמעט, לא, אני לא יודעת, אני לא יודעת, אני כזאת. את מסתדרת, כל דבר את לא עושה במאה אחוז, את כמו איזה דבורה שאת יודעת, קצת מזה, קצת מזה. במקום לקחת מפרח אחד את כל הצוף, את קצת, עשר דקות כאן, ועשר דקות כאן, ואת רצה לפה ואת רצה לשם, ואת כל היום על הרגליים, עד שבסוף השנה [שעברה] חטפתי גם אני מחלה. קיבלתי פיברומיאאלגיה (מיכל, אם לשלושה).

במהלך הריאיון תיארה מיכל כיצד היא נאבקה לפרנס את משפחתה. למרות המאמץ המכלה, היא מסרבת לחשוף את ילדיה להשפלה ולביזוי הכרוכים בחיים בעוני. במונחיו של באומן (Bauman, 2007) מיכל חשה מחויבות להיענות להנחיותיה של חברת הצריכה

הניאו-ליברלית, המקדשת צריכה כערך עליון, ומסרבת להניח לילדיה להרגיש צרכנים פגומים. יש לציין, שמחויבותה של האם הניאו-ליברלית לאפשר לילדיה להשתתף בכלכלת הכבוד, כלומר צריכה הדומה לזו של קבוצת השווים (Pugh, 2009), אינה מסתיימת כשהילדים גדלים. וכשהם גדלים, נדרשים אולי משאבים גדולים עוד יותר. אצל בני נוער ניתן היה להבחין בשינוי דרישות הצריכה בהקשר של מוצרים טכנולוגיים. מלי, אם לשלושה, מספרת: "הגדול רוצה XBOX וזה עולה 1,800 שקל. פלאפונים גם הם רוצים. הכאב הכי גדול של אימא זה שהילד שלה רוצה להיות כמו כולם והיא לא יכולה לתת לו, ובכיתה כולם עם טלפונים, והם אומרים לי, זה קורע לי את הלב." באותו הקשר סיפרה גלי, אם לשבעה:

יש לי סמארטפון נחמד. זה מספיק לי. אני לא מחפשת את הכי טוב והכי יקר שיש היום. מעניין אותי שיעבוד ויהיה נורמלי ולא שבור כמו שהיה מקודם. לא אקנה מכשיר בשלוש וחצי אלף שקל לעצמי. לילדים זה משהו אחר. [...] בכל מה שנוגע אליהם אני מאוד לא רוצה שיראו כלפי חוץ שהם חיים בבית שאין בו כסף ושזה בא על חשבונם. בגלל זה בדברים האלה, כמו מותגים, אופניים, אייפון וכאלה, אני משתדלת שיהיה להם כמו לכולם. כשאין לי כסף מאיפה לממן להם את זה, אז אני מאלתרת עוד עבודות מזדמנות, עד שאני משיגה את הכסף.

ציטוט זה חזר על עצמו בווריאציות שונות בראיונות רבים. יתרה מזאת, מרואיינות שילדיהן עברו את גיל 18 סיפרו כיצד לעתים דווקא הצורך להגן עליהם או אף על נכדיהן מעוני סימבולי, ולאפשר השתתפות מתאימה בחברת הצריכה, דוחף אותן להעלות את היקף השתתפותן בשוק העבודה.

אימהות טובה כמחויבות לגידול אזרחים טובים

השתתפותן של המרואיינות בשוק העבודה, שהן ראו בה חלק ממוסריותן האימהית, עשויה לעמוד בניגוד למחויבויות אימהיות אחרות. חוקרות שעסקו בקונפליקט בין מחויבותן של אימהות לשוק העבודה לבין מחויבותן לטיפול בילדיהן תיארו מצב שבו האחרונה גוברת על הראשונה (Hennessy, 2009; Stone, 2007; Weigt, 2006). ממצאי מחקר זה עשויים להוביל לפירוש רחב יותר של יציאותיהן של האימהות משוק העבודה לטובת הטיפול בילדיהן. שיח האימהות הניאו-ליברלית מוביל אימהות לספק טיפול מתאים, כחלק מאסטרטגיות ההשקעה בילדים, כך שילדיהן יהיו חברים שווי ערך בעולמם החברתי, בהווה ובעתיד (Esping-Andersen, 2002).

מרואיינות רבות קישרו בין השכלה לבין יכולתם של הילדים להשתלב בבגרותם בשוק העבודה בעיסוק שיבטיח להם פרנסה ראויה, כפי שמתארת המרואיינת שלהלן:

הלימודים אצלי תמיד היו בקטע שזה מה שיביא להם את הפרנסה. זה מה שמחזק אותי, שאני יודעת שאת הפרנסה הם ישיגו בדיפלומות, והעיקר שתהיה להם פרנסה ומקצוע ומקום עבודה סביר ככה. בזכות הקטע של הלימודים אני אצליח להעמיד אותם בחברה תקינה, במסלול חיים תקין, בואי נאמר (קרן, אם לשניים).

בהמשך להבנה זו העלה הניתוח שאי התאמה של מערכת החינוך הייתה גורם מרכזי ליציאתן של אימהות משוק העבודה. פעמים רבות טענו המרואיינות שהחינוך שילדיהן מקבלים בבתי הספר הוא חלקי מאוד, ועל כן מכוון אותם לנחיתות בעתיד. במקרים אלה כיוון קוד האימהות המוסרית, השואב מהשילוב שבין השיח האימהי לשיח הניאו-ליברלי, את האימהות לפעול גם בעניין זה מתוך אחריות אישית, כפי שמתואר להלן:

הוא סולק מבית הספר, ואז אני אמרתי: "על גופתי, הילד הזה יסיים 12 שנות לימוד, גם אם הוא יצבע עצים! זה לא משנה מה!" כי אני, אין לי 12 שנות לימוד, והרבה דברים עיכבו אותי בדרך. כי יכולתי לעשות הרבה דברים, ובגלל 12 שנות לימוד נמנעתי מלעשות אותם. [...] ואז אני הגעתי למועצה, והם נורא התעקשו שהוא יעזוב פשוט, יעזוב את הבית ספר! ואני אמרתי להם: "אתם חייבים לתת לי צ'אנס שלישי אחד, ואני מבטיחה שאני לוקחת אותו לפסיכולוגית לעיצוב התנהגות, ואני אעבוד עליו, ואני עכשיו מוכנה לא לעבוד כדי להיות איתו." [...] אני גם עבדתי כל החיים. רק בשנה הזאתי אולי לא. וזה, וזה הרבה יותר חשוב, כי בסך הכול את מרוויחה את הילד. [...] אין מה לעשות. ילד עם ADHD את צריכה להיות איתו בבית, את צריכה בבוקר לדאוג שהוא ייצא מאורגן מהבית, את לא יכולה ללכת ולהשאיר אותו. הוא שכח את התיק, הוא שכח את הקלמר, הוא שכח את האוכל. הוא שכח לקחת את הכדור, הוא, הוא שכח. הוא צריך כאילו מאמן אישי, והמאמן אישי זאת אימא שלו, אין מה לעשות. עם כל הכאב והזה, אבל זה, זה ככה זה. זה לא דבר קל בכלל (עירית, אם לארבעה).

מנקודת מבטה של עירית המשמעות של השלמת 12 שנות לימוד היא האפשרות לחיים אחרים מאלה שהם מנת חלקה, חיים שבהם היא נאלצת לתמרן בין היצע דל של אפשרויות, גרועות על פי רוב, להישרדות כלכלית. לכן המשך השתתפותה בשוק העבודה משול להיותה אימא מזניחה. אולם למרות יציאתה משוק העבודה, אין עירית משתמשת, מנקודת מבטי, בלוגיקה של אימהות אינטנסיבית (Hays, 1996) ואינה מתארת את התנהגותה בקודים מוסריים חלופיים של כלכלה מוסרית (Oliker, 2000) או חברה מוסרית (Dodson, 2007), כלומר התפיסה שטיפול בילדים והגנה עליהם מוערכים יותר מכל דבר אחר. לחילופין יציאתה משוק העבודה נובעת מרטוריקה של אימהות אינטנסיבית בשילוב עם רטוריקה ניאו-ליברלית. עירית לוקחת על עצמה אחריות אישית, לאחר שהבינה שבית הספר נכשל במשימתו, והותיר אותה ללא אמצעים אחרים לקידום סיכויי החיים של בנה.

תובנות אלה מראות כיצד השיח הניאו-ליברלי והשיח האימהי משתלבים זה בזה יותר מאשר סותרים זה את זה. בניגוד למוסכמות החברתיות, לא בהכרח מחויבות גבוהה לשוק העבודה אומרת מחויבות נמוכה למשפחה, ולהפך. לחילופין, הנחיות השיח הניאו-ליברלי מחלחלות לשיח האימהי בדרך שמשנה את משמעותה העכשווית של אימהות טובה – טיפול אימהי משמעותו טיפוח אזרחים מתאימים לחברה ניאו-ליברלית.

אימהות רבות אחרות קישרו את יציאתן משוק העבודה לצורך לפצות על חינוך לא מספק בבית הספר, אשר עשוי לחשוף את ילדיהן לנחיתות תמידית:

לפני שנתיים עבדתי בניהול סופר. זו היתה עבודה טובה מאוד. אבל המנהלת של בית הספר כל הזמן היתה מתקשרת, "הבן שלך עשה כך וכך", לא נתנה לי לנשום. הייתי אומרת למנהל שלי: "אני חייבת ללכת, הם התקשרו אלי שוב." בהתחלה הוא הבין, אבל אחר כך, כשהוא התלונן, אמרתי לו: "יאללה, לך קיבינימט גם אתה." הם מאוד אהבו אותי. הייתי יכולה לחזור לשם גם עכשיו, אבל הילדים אצלי במקום ראשון, וזה מה שבאמת חשוב לי. הלימודים שלהם לפני הכול. [...] אז כל אחר צהריים אני יושבת איתם שעות, עד שהבן שלי מתעצבן עלי ואומר: "את לא אימא שלי, את המורה שלי!" אז עכשיו אני מחפשת איפה אני יכולה לרשום אותו בבית ספר עם כיתות קטנות. אני צריכה לסדר את זה. ברגע שאפתור את העניינים האלה, אני יכולה לחזור לעבוד (גילה, אם לשניים).

גילה מתארת את מחויבותה לשוק העבודה, ורואה את יציאתה ממנו כתוצאה של דרישת מוסדות החינוך ממנה, לקחת אחריות על ילדיה. כשהיא נוקטת אסטרטגיות המאפיינות, על פי הספרות, מעמדות גבוהים יותר (Lareau, 2003), גילה מתעקשת שמעורבותה הפעילה בהשכלת ילדיה היא מה ש"באמת" חשוב. ברגע שתהיה בטוחה שילדיה זוכים להשכלה שהם זקוקים לה, תוכל לשוב לשוק העבודה.

בנוסף לקישור הישיר בין השכלה טובה להכנסה הבינו האימהות שעליהן למנף את כל משאביהן, כדי לשפר את הכלתם החברתית של ילדיהן בבגרותם. פעמים רבות המשאב העיקרי העומד לרשותן של אימהות ממעמד נמוך הוא נוכחותן. המרואיינות חזרו והדגישו את הקשר ההדוק שבין נוכחותן בבית לבין הישגי ילדיהן בבית הספר:

לפני [שעזבתי את העבודה] לא היתה לי סבלנות להקשיב לאף אחד; גם להכין את השיעורים איתם לא היתה לי סבלנות, ובכוחות האלה ככה הייתי גוררת את עצמי. היום אני יושבת איתם, עושים שיעורים ביחד, מתכוננת איתם למבחנים. ההישגים שלהם השתפרו. הבת שלי, שממש באנגלית היא הייתה מיואשת, היום היא הילדה המצטיינת באנגלית בכיתה. הבן שלי שנא חשבון. היום הוא אלוף; זה המקצוע האהוב עליו. הוא טוב בזה, זה עולם אחר (סימה, אם לשלושה).

היתה לי עבודה טובה מאוד, אבל היה לזה מחיר מאוד גדול. עבדתי נורא נורא קשה. והבן שלי, אני חושבת ששם הגורל שלו נקבע, שהיום הוא מקבל ריטלין. מה אני

יעשה? זה כאב רציני. הייתי כזאת מטומטמת, כזאת אימא דפוקה. [היום הוא] ילד רגוע, לומד בכיף, ואפילו רוצה להיות קרדיוולוג כשיהיה גדול! אני משקיעה בו המון. כל יום אני יושבת איתו איזה שלוש או ארבע שעות (קורל, אם לילד).

סיפוריהן של האימהות עולים בקנה אחד עם טענותיהן של אוליקר (Oliker, 2000) ושל דודסון (Dodson, 2007) האומרות, שאין יציאתן משוק העבודה תגובה פסיבית לקונפליקט שבין מחויבויות העבודה והמשפחה, אלא, לחילופין, משא ומתן אקטיבי על הגדרות חברתיות של הכלה והדרה. ברוח הנחות מוסדיות שאימהות ייתנו מענה לפערים ההולכים וגדלים במערכת ההשכלה הציבורית (Griffith & Smith, 2005), האימהות שראיינתי מבינות שעליהן לנקוט אסטרטגיות טיפול כאלה שיקדמו את סיכויי החיים של ילדיהן.

אימהות טובה כנטילת אחריות לטיפול (care) בתלויים

על פי שיח האימהות הניאו-ליברלית נטילת אחריות אישית משמעה לעתים קרובות מאמצים להגן על הילדים מהזנחה, מהיעדרות הורית או ממסגרות טיפול לא מספקות. ובמדיניות חברתית שאינה מכירה בצורכי הטיפול של עובדים (Helman, 2011), בד בבד עם העדר משאבים אחרים לאספקת טיפול נאות (כגון שותפות של בן זוג, רשתות תמיכה בין אישיות, כסף למימון מטפלת פרטית), נטילת אחריות אישית מובילה ליציאה משוק העבודה. למעשה קשרו אימהות בין מוסר עבודה גבוה לאחריותן לעבודת טיפול אינטנסיבית ולהכרח לצאת משוק העבודה. נטלי, אם לשלושה, מתארת כמעשה של נטילת אחריות את עזיבתה את עבודתה הקבועה כמנהלת במרכז שירות לקוחות, לטובת טיפול בבתה החולה:

העזיבה של העבודה לא היתה משהו מתוכנן ומשהו שרציתי. [...] אני לא אחת שאוהבת לשבת בבית, ומאוד מחויבת לעבודה, ואוהבת לעזור לאנשים, אבל הבת שלי היתה חולה וירדה ארבעה קילו, ולמרות שהיא היתה בפעוטון ועם מטפלת והכול, זה הרג אותי. כמה בכיתי. חשבתי איך זה יכול להיות שאני כל היום וכל יום מחויבת לעובדים שלי וללקוחות ופותרת להם כל בעיה וזמינה מתי שרק רוצים, גם מעבר לשעות העבודה, אבל דווקא כשזה מגיע לילדה שלי, אני סומכת על מישהי אחרת שתטפל בה ותדאג שתבריא ותעלה במשקל? (נטלי, אם לשלושה).

כשנטלי מתארת את תהליך הלמידה, שגרם לה לעזוב את מקום עבודתה, אין היא מספרת על ההשלכות הכלכליות של עזיבה זו. בהיותה המפרנסת היחידה, משמעות עזיבת העבודה היא חזרה לתלות בקצבה מצומצמת ולמצוקה כלכלית קשה. עם זאת, המוסר האימהי, המשלב בין נטילת אחריות אישית לבין טיפול אימהי, הוא שהכתיב את הפעולה הנכונה ביותר מבחינתה, שמשמעה התמסרות לטיפול בבתה. גם המרואיינת שלהלן סיפרה כיצד הנחתה אותה התפיסה שאימהות טובה היא נטילת אחריות על הטיפול בילדים לצאת משוק העבודה:

ניסיתי להשתלב בעבודה [מדווחת]. יצאתי מהמשק בית, ועבדתי בגן רב תכליתי. זה גן שעובד משבע בבוקר ועד שבע בערב, וזה צרך ממני המון כוחות, כי באופי שלי אני מאוד פרפקציוניסטית. כאילו אם אני עושה משהו, אז אני מאוד רוצה לעשות אותו כמו שצריך, במיוחד בעבודה. והרגשתי שבאמת לא נשארו לי כוחות לבית. הגעתי הביתה בחמש, והילדים היו מחכים לי, רעבים. למרות שהייתי מכינה צהריים ואת הצלחות והזה, היו מחכים לי. היו רגילים שאני שם (שירלי, אם לחמישה).

אף שהצליחה בעבודה "נורמטיבית" – לגיטימית חברתית וחוקית – שהתנאים בה טובים מאלה של עבודה במשק בית, הבינה שירלי שמשמעות הישארותה בה היא הזנחת ילדיה. לכן העדיפה פרנסה טובה פחות ונחותה יותר, משק בית, אבל כזו שמאפשרת לה לספק טיפול מתאים לילדיה. גם מרואיינות אחרות שלא הסכימו לשתף פעולה עם שוק עבודה החושף אותן לאימהות מזניחה השתמשו בהיגיון של אחריות אישית:

נרשמתי לסוכנות כוח אדם, וקיוויתי שיציעו לי משהו. זה קשה מאוד, את יודעת. אני יכולה לעבור רק בקרים, כי אחר הצהריים אני צריכה להיות עם הילדה שלי. אבל רוב העבודות מסתיימות בארבע או חמש אחר הצהריים. אז מצד אחד אני מתלוננת על השעות, אבל מצד שני אני רוצה לגדל את הילדה שלי. זה לא כאילו אם היו מציעים לי בייביסיטר, הייתי מוכנה לעבוד אחר הצהריים כל השבוע (עפרה, אם לילדה).

לשני נודע שבוע לפני פתיחת שנת הלימודים שהצהרון שילדיה רשומים אליו לא ייפתח, התפטרה מעבודתה בהתראה קצרה, ועוררה עליה את חמת המנהלת:

לא הייתה לי ברירה, התפטרתי. למרות שהמנהלת הכירה אותי מהשנה הקודמת, יודעת שאני קורעת את התחת בעבודה, היא צעקה עלי שאני לא אחראית. אמרתי לה: "מה את רוצה? שהילדים יישארו בבית לבד? זה נראה לך יותר אחראי?" היא אמרה לי: "לכאן את כבר לא יכולה לחזור." מה אני אעשה? באמת, מה אפשר לעשות? (שני, אם לשניים).

בעוד שיח האימהות הניאו-ליברלית, הדורש מאימהות לקחת אחריות אישית, הן על פרנסת המשפחה והן על הטיפול בילדים, מגביל את אפשרויות התמרון שלהן, הוא מוביל גם לצורות חלופיות של משא ומתן. הנשים מפרשות אחריות אישית בדרכים המתאימות למציאות חייהן. שני משתמשת בהיגיון של אחריות אישית, כדי להסביר את יציאתה משוק העבודה. אולם אין "בחירתה" בטיפול מתאים בילדיה נובעת מהנחיות השיח האימהי או ממחויבות מוסרית למשפחתה כאם. לחילופין נותנת שני למושג אחריות אישית פרשנות אחרת: היא מתנגדת להגדרות המתייגות אותה כבעלת מוסר קלוקל, ומסבירה שעליה לעזוב את עבודתה, דווקא בשל היותה אחראית ובעלת מוסר גבוה. ברוח כללי המוסר החלופיים הנמצאים בבסיס הכלכלה המוסרית והחברה המוסרית (Dodson, 2007; Olicker, 2000), תחת האילוצים

ששני הייתה נתונה להם, עזיבת העבודה הייתה הדבר הנכון לעשות, וצו מוסרי בסיסי זה גובר על המחויבות המוסרית כלפי מקום העבודה.

דיון: משמעויותיו המרובות של המוסר האימהי אצל אימהות המפרנסות בעוני

מאמר זה בחן כיצד מתעצבות במדיניות החברתית העכשווית תפיסות של אימהות טובה בקרב אימהות החיות בעוני. בניגוד לייצוגים המתייגים של "אימהות רווחה" בישראל ובמקומות אחרים צייתו המרואיינות למוסר העבודה הניאו-ליברלי. הן קישרו בין ערכים ניאו-ליברליים של אחריות אישית ומסוגלות עצמית לבין תפקידן האימהי. תפיסתן בנוגע לאימהות טובה בחברה ניאו-ליברלית אמנם הגבירה את מעורבותן בשוק העבודה, אבל בה בעת גם הובילה אותן ליציאה ממנו. בחינת דינמיקה זו אפשרה לי לגלות תהליך חברתי שבו אידיאולוגיה ומדיניות ברמת המקרו מעצבות ברמת המיקרו את תפיסותיהן של יחידות בנוגע לאימהות ולאזרחות טובה ואת פעולותיהן בהקשר זה. עוד היא אפשרה לי להרחיב את הספרות בנוגע ליחסי משפחה-עבודה, העוסקת בדרכים שבהן מגמות מדיניות-חברתיות מעצבות את חוויותיהן של אימהות ממעמד נמוך.

בחברה שבה אלה החיים בעוני מבוזים, מושתקים ושקופים (Lister, 2004), אימהות מגייסות את כל משאביהן להגנה על ילדיהן מפני התנסות בשלל ההשלכות הפוגעניות המקושרות להשתייכות לקבוצה מחתימה ומכתימה זו. האימהות מגבירות ככל יכולתן את השתתפותן בשוק העבודה, כדי לספק לילדיהן את המשאבים החומריים הנדרשים להשתתפות בעולם החברתי ובכלכלת הכבוד (Pugh, 2009). לעתים קרובות הן עושות זאת תוך החמרת העוני והקשיים שלהן עצמן.

יחד עם זאת, לא ניתן להבין תפיסות של אימהות טובה בעידן של אידיאולוגיה ניאו-ליברלית אך ורק בהקשר של משאבים חומריים. חוקרות טענו שהסתגלות מוצלחת של אימהות ממעמד נמוך לדרישותיה של חברה ניאו-ליברלית עשויה להיות התנסות מעצימה מבחינתן (Gillies, 2007; Hamilton, 2012). במובנה הרחב יותר אימהות ניאו-ליברלית משמעה נטילת אחריות אימהית על טיפול בילדים בדרך שתבטיח את הכלתם החברתית בעתיד. האימהות הסבירו שמעבריהן משוק העבודה לבית נובעים ממוסר אימהי, והם מאפשרים להן לתפוס את עצמן הן כאזרחיות מוסריות והן כאימהות מוסריות. כשדליתי מדבריהן קודים מוסריים אלה, הראיתי את הדרך שבה הן מנהלות משא ומתן על הגדרות חברתיות.

הממצאים הראו שלאחר שהתמוססה המדיניות החברתית שתמכה בדרכים שונות במחויבויות הטיפול האימהי ואת מקומה תפסה המדיניות הניאו-ליברלית, בד בבד השתנו ההגדרות והפעולות המוסריות של אימהות טובה. בהקשר הישראלי, שבו זכויותיהן האזרחיות של נשים מקושרות באופן מסורתי לתפקידן האימהי, הבסיס ללגיטימיות ולמוסר אימהי הולם

נוצק כעת במפגש שבין אימהות אינטנסיבית לניאו-ליברליזם. כלומר: תכליתה העכשווית של אימהות אינטנסיבית – התמסרות טוטלית לילדים – היא הכלתם החברתית וטיפוחם בדרכים שיבטיחו את הכלתם בחברה הניאו-ליברלית בעתיד.

עם זאת, למרות מאמצייהן של הנשים להביא להכלה חברתית של ילדיהן ושלחן עצמן, לעתים קרובות פעולותיהן מספקות הגנה חלקית וזמנית ברמה המקומית בלבד. ההנחות הדו-משמעיות הנובעות מההתנגשות בין סוגי השיח מעצימות את עוניין של האימהות הפגיעות ביותר, אלה הסובלות על פי רוב משוליות מרובה. רוב המרווינות עבדו בעבודות פוגעניות בשכר נמוך, ללא תנאי תעסוקה. ואם לא די בכך, מעורבות מלאה בשוק העבודה משמעותה מבחינתן מעורבות פחותה בבית. אולם באופן בלתי נמנע מחיר היציאה משוק העבודה הוא מצוקה חומרית גדולה יותר וחזוק תיוגן כ"אימהות רווחה".

הגדרת מסגרת העבודה של אימהות ניאו-ליברלית ואימהות מוסרית רלוונטית במיוחד בעידן שבו נסוגה מדינת הרווחה, ומקצצים בקצבאות ובשירותים חברתיים. הנתונים מלמדים שבמדיניות חברתית המעבירה לזירה הביתית את רוב נטל האחריות לילדים כמעט בלתי אפשרי לספק להם הגנה רחבה. בתנאים אלה אין הקונפליקט משפחה-עבודה, מבחינת אימהות וילדים החיים בעוני, מצטמצם לקשיים ברמה המקומית ותו לא, אלא משרת מנגנון מרכזי של ריבוד חברתי והרחבת אי שוויון מעמדי. לכן מסגרת העבודה שהוצעה במאמר זה עשויה להיות שימושית במחקר העוסק בתחומי משפחה ועבודה, בהתנסויותיהן של משפחות בקונפליקט זה וכן ברווחתן האישית של אימהות.

מקורות

גוצלב, ר' ובנימין, א' (2006). "גמדים או רובוטים": מחויבות ודה-הומניזציה כלפי עובדים "זמניים" בקרב מנהלי משאבי אנוש במגזר הציבורי. **סוציולוגיה ישראלית**, ז' (2), 64-37.

הרבסט, ע' (2009). "אנחנו תומכים בחוק משפחות חד-הוריות, במסכנים": חוק משפחות חד-הוריות, מבט לאחור. **ביטחון סוציאלי**, 80, 58-25.

ירזעאלי, ד' (1997). תרבות, מדיניות ונשים במשפחות שבהן שני מפרנסים בישראל. בתוך ר' ולר ור' כהן (עורכות), **משפחה ודעת, מבט עכשווי על המשפחה** (עמ' 80-107). ירושלים: משרד החינוך.

Ajzenstadt, M. (2009). Moral panic and neo-liberalism: The case of single mothers on welfare in Israel. *British Journal of Criminology*, 49(1), 68-87.

- Ajzenstadt, M. & Gal, J. (2001). Appearances can be deceptive: Gender in the Israeli welfare state. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 8(3), 292-324.
- Bauman, Z. (2007). Collateral casualties of consumerism. *Journal of Consumer Culture*, 7(1), 25-56.
- Berkovitch, N. (1997). Motherhood as a national mission: The construction of womanhood in the legal discourse in Israel. *Women's Studies International Forum*, 20(5-6), 605-619.
- Bernstein, D., Benjamin, O., & Motzafi-Haller, P. (2011). Diversity in an Israeli intersectional analysis: The salience of employment arrangements and interpersonal relationships. *Women's Studies International Forum*, 34(3), 220-231.
- Blair-Loy, M. (2001). Cultural constructions of family schemas: The case of women executives. *Gender and Society*, 15(5), 687-709.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory: A practical guide through qualitative analysis*. London: Sage.
- Collins, J. L. & Mayer, V. (2010). *Both hands tied: Welfare reform and the race to the bottom in the low-wage labor market*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dodson, L. (2007). Wage-poor mothers and moral economy. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 14(2), 258-280.
- Douglas, S. J. & Michaels, M. (2005). *The Mommy Myth: The idealization of motherhood and how it has undermined all women*. New York: Free Press.
- Esping-Andersen, G. (Ed.) (2002). *Why we need a new welfare state*. New York: Oxford University Press.
- Fineman, M. (2004). *The Autonomy Myth: A theory of dependency*. New York: New Press.
- Gazso, A. & McDaniel, S. A. (2010). The risks of being a lone mother on income support in Canada and the USA. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 30(7/8), 368-386.
- Gillies, V. (2007). *Marginalized mothers: Exploring working-class experiences of parenting*. New York: Routledge.

- Griffith, A. & Smith, D. (2005). *Mothering for schooling*. Calgary: Detselig.
- Hamilton, K. (2012). Low-income families and coping through brands: Inclusion or stigma? *Sociology*, 46(1), 74-90.
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. New York: Oxford University Press.
- Hayes, S. (1996). *The cultural contradictions of motherhood*. New Haven: Yale University Press.
- Helman, S. (2011). "Let us help them to raise their children into good citizens": The Lone-Parent Families Act and the wages of care-giving in Israel. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 18(1), 52-81.
- Hennessy, J. (2009). Morality and work-family conflict in the lives of poor and low-income women. *The Sociological Quarterly*, 50(4), 557-580.
- Herbst, A. (2012). Welfare mom as warrior mom: Discourse in the 2003 Single Mothers' Protest in Israel. *Journal of Social Policy*, 42(1), 129-145.
- Kilty, K. M. & Segal, E. (2008). *The promise of welfare reform*. New York: Haworth Press.
- Kochuyt, T. (2004). Giving away one's poverty: On the consumption of scarce resources within the family. *The Sociological Review*, 52(2), 139-161.
- Lareau, A. (2003). *Unequal childhoods: Race, class, and family life*. Berkeley: University of California Press.
- Lavee, E. & Offer, S. (2012). "If you sit and cry no one will help you": Understanding perceptions of worthiness and social support relations among low-income women under a neo-liberal discourse. *The Sociological Quarterly*, 53, 374-393.
- Lavee, E. & Benjamin, O. (2015). Working-class mothers' school involvement: A class-specific maternal ideal? *The Sociological Review*, 63(3), 608-625.
- Lister, R. (2004). *Poverty*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Maron, A. (2012). Conflicting articulations of citizenship under a neoliberal state project: The contested implementation of the Israeli workfare programme. *Mediterranean Politics*, 17(3), 427-445.

- Morgen, S., Acker, J., & Weigt, J. (2010). *Stretched thin: Poor families, welfare work, and welfare reform*. New York: Cornell University Press.
- Nelson, M. K. (2000). Single mothers and social support: The commitment to, and retreat from, reciprocity. *Qualitative Sociology*, 23(3), 291-317.
- Oliker, S. (2000). Challenges for studying care after AFDC. *Qualitative Sociology*, 23(4), 453-466.
- Pugh, A. J. (2009). *Longing and belonging: Parents, children, and consumer culture*. Berkeley: University of California Press.
- Rosenhek, Z. (2004). Social policy and nationbuilding: The dynamics of the Israeli welfare state. *Journal of Societal & Social Policy*, 1(1), 15-31.
- Sa'ar, A. (2009). Low-income "single moms" in Israel: Redefining the gender contract. *The Sociological Quarterly*, 50(3), 450-473.
- Secombe, K., Walters, K. B., & James, D. (1999). Welfare mothers welcome reform, urge compassion. *Family Relations*, 48(2), 197-206.
- Smith, D. E. (1999). *Writing the social: Critique, theory, and investigations*. Toronto: University of Toronto Press.
- Vincent, C. (2010). The sociology of mothering. In M. W. Apple, S. J. Ball, & L. A. Gandin (Eds.), *The Routledge international handbook of the sociology of education* (pp.109-120). New York: Routledge.
- Weigt, J. (2006). Compromises to carework: The social organization of mothers' experiences in the low-wage labor market after welfare reform. *Social Problems*, 53(3), 332-351.
- Woodward, K. (2008). The multiple meanings of work for welfare-reliant women. *Qualitative Sociology*, 31(2), 149-168.